

ВИНИКНЕННЯ ВІДХИЛЕНЬ У ПОВЕДІНЦІ ПІДЛІТКІВ З УРАХУВАННЯМ ЇХ ВІКОВИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Невеселюк Богдана

Підлітковий вік – надзвичайно важливий етап у становленні особистості. Саме в цей період відбувається глибока перебудова всіх сфер психіки, формується самооцінка, виникає прагнення до самостійності та потреба в самоствердженні.

Л. Філоненко зазначає, що межі підліткового віку є умовними: сьогодні перехідний період часто розпочинається вже в 10 років і триває до 19–20 років. Особливість цього етапу полягає в тому, що підліток одночасно «прощається з дитинством і зустрічається з юністю» [2, с. 628].

Метою тези є обґрунтування виникнення відхилень у поведінці підлітків з урахуванням їх вікових та особистісних особливостей.

На початку підліткового віку відбувається процес своєрідної «деконструкції» періоду дитинства (табл. 1), що зумовлений, насамперед, істотними фізіологічними змінами та трансформацією дитячої психіки у напрямі дорослого самосприйняття. Підліток починає усвідомлювати себе як особистість, що прагне автономії, все більше орієнтується на однолітків у процесі соціалізації, а значущість батьківського авторитету поступово зменшується. Саме в цей період спілкування дорослих із дитиною зазнає найбільших труднощів, досягаючи критичного рівня через зміну пріоритетів і потреб підлітка. Зміни у поведінці підлітків часто є реакцією на внутрішні протиріччя, що виникають між зростаючими потребами і соціальними очікуваннями. Потреба у дорослості, яка виникає в цьому віці, є одним із новоутворень особистості підлітка. І, як доводить І. Чорна, поява почуття дорослості у підлітка обумовлена оцінкою об'єктивних змін у фізичному та статевому розвитку [3, с. 411].

У підлітковому віці людина активно шукає своє місце в суспільстві, водночас, у підлітка формується критичне ставлення до старших, прагнення до незалежності, посилюється емоційна чутливість. Якщо соціальне середовище сприяє сприйняттю

підлітка як дорослого, наприклад, він працює або виконує відповідальні обов'язки, то це почуття закріплюється. Все це відбувається на тлі фізіологічних і психічних змін. Як наслідок, виникає неадекватність реакцій, суперечність у поведінці, що може сприйматися дорослими як відхилення.

Л. Філоненко доводить, що підлітковому віку властиве формування почуття дорослості, критичне сприйняття старших та посилена потреба у самоствердженні й розвитку власної самооцінки. Водночас, ці процеси відбуваються на тлі інтенсивного фізіологічного, психічного та духовного розвитку, що зумовлює внутрішню нестабільність. Унаслідок цього поведінкові реакції підлітків нерідко набувають неадекватного характеру, а суперечливість їхніх дій та вчинків сприймається дорослими як відхилення від соціальних норм і правил [2, с. 629].

Таблиця 1

Структура причин і форм девіантної поведінки підлітків

Категорія	Ключові особливості / чинники		
1	2		
1. Вікові особливості підлітків	Криза ідентичності	Підвищена емоційність	Прагнення до самостійності
	Імпульсивність		
	Протестна поведінка	Вплив однолітків та дорослих	Формування цінностей і моральних норм
2. Особистісні чинники відхилень	Низька або завищена самооцінка	Емоційна нестабільність	Несформованість самоконтролю
	Соціальна дезадаптація, низька емпатія	Акцентуації характеру	Фрустрація
3. Форми поведінкових відхилень	Агресивна поведінка	Девіантна поведінка (порушення норм)	Деліктна поведінка (протиправність)
	Аддиктивна поведінка (залежності)		Асоціальна або замкнена поведінка

Слід зазначити, що поведінка підлітка, як відображення його внутрішнього стану, – це прояв його взаємодії із середовищем, що опосередкований індивідуальними

особливостями. К. Ющенко наголошує на тому, що поведінку визначають як процес взаємодії особистості з середовищем, що опосередкований індивідуальними особливостями та внутрішньою активністю особистості у формі її дій та вчинків [4, с. 72].

Поведінка більшості людей відповідає соціальним, правовим і моральним нормам, але у випадках порушення цих норм маємо справу з нестандартною поведінкою, тобто з відхиленням. Серед основних видів відхилень у поведінці підлітків, зумовлених їх віковими та особистісними особливостями, виокремлюють, зокрема, агресивну, протестну, демонстративну, ризиковану, девіантну, делінквентну, тривожну, нав'язливу, залежну поведінку.

Слід звернути увагу й на той факт, що проблема виникнення відхилень у поведінці підлітків має як індивідуальні, так і соціальні причини. Є. Калюжна та С. Гайдаєнко сходяться на думці, що аналіз поведінкових проявів особистості має ґрунтуватися на розумінні її постійної долученості до різноманітних соціальних спільнот, які суттєво впливають на вчинки та рішення індивіда. Поведінка особистості є відображенням процесу соціалізації, тобто її поступового входження в соціальне середовище та засвоєння соціальних норм. У свою чергу, соціалізація передбачає не лише адаптацію до зовнішніх вимог, а й врахування індивідуально-психологічних особливостей особистості в процесі інтеграції в соціум [1, с. 56].

Отже, середовище, в якому зростає підліток (сім'я, школа, група однолітків) – відіграє ключову роль у формуванні його поведінкових моделей.

Прояви відхилень у поведінці підлітків можуть бути різними – від тимчасових спалахів агресії, бунту, замкненості до стійких форм порушення норм, включаючи залежності, втечі з дому, кримінальні дії. Вже згадані Є. Калюжна та С. Гайдаєнко доводять, що прояви відхилення в поведінці підлітків, їх моральному і соціальному розвитку можуть бути різними, залежно від індивідуальних особливостей і особистісних проявів, конкретних умов і обставин життя. Умовно їх розподіляють на дві групи: ситуативні прояви, або реакції, викликані провокуючими їх чинниками

й обставинами; сталі форми відхилень, зумовлені несприятливими умовами діяльності та життя [1, с. 57].

Таке розмежування дозволяє визначити те, коли підлітку потрібна підтримка, а коли – цілеспрямована корекційна допомога. Тобто, своєчасне виявлення психологічних труднощів і належна реакція з боку дорослих можуть запобігти подальшому розвитку стійких відхилень у поведінці підлітків. Надзвичайно важливим, при цьому, є створення сприятливих умов для розвитку підлітка, за наявності яких він зможе реалізувати свої потреби без шкоди для себе та суспільства. Адже підліткам потрібне прийняття, повага до їх особистості, чіткі межі дозволеного та підтримка у період складного внутрішньо-особистісного становлення.

Таким чином, формування відхилень у поведінці підлітків є складним багатофакторним процесом, зумовленим поєднанням вікових, особистісних і соціальних чинників. Часто нестандартна поведінка є реакцією на зовнішні обставини чи дефіцит уваги з боку дорослих, тому своєчасна підтримка, врахування вікових особливостей і створення сприятливого середовища є ключем до профілактики та корекції таких відхилень.

Список використаних джерел

1. Калюжна Є., Гайдаєнко С. Методологічні основи психокорекції та психопрофілактики девіантної поведінки у підлітковому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2021. №4 (23). С. 54-61.
2. Філоненко Л. А. Попередження виникнення девіацій в особистісному розвитку підлітків відповідно до їх життєвої ситуації в умовах трансформації суспільства. *5th International scientific and practical conference "Science, innovations and education : problems and prospects"* (December 8-10, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. P. 626-638.
3. Чорна І. М. Психодіагностика основних чинників появи девіацій у поведінці підлітка. *Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том XIV : Методологія і теорія психології. Випуск 2. Київ-Ніжин. Видавець « ПП Лисенко М.М.»*. 2019. С. 405-415.
4. Ющенко К. О. Відхилення у поведінці дітей як психолого-педагогічна та соціальна проблема. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2018. №3. С. 71-77.